

УДК 811.161.2'42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/52-1-33>**Людмила ДОВБНЯ,***orcid.org/0000-0001-5353-3327*

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання,
доцент кафедри педагогіки, теорії і методики початкової освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) *ljudmila_d@ukr.net*

Тамара ТОВКАЙЛО,*orcid.org/0000-0001-7142-3164*

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) *tovkaylo_t@ukr.net*

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ У ФАКУЛЬТАТИВНОМУ КУРСІ ЗЗСО «ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНЕ КОМЕНТУВАННЯ ДИНАМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»

На уроках української мови в закладах загальної середньої освіти є на часі принагідне історико-лінгвістичне коментування вчителями окремих явищ, які мали місце на різних мовних рівнях: фонетичному, лексичному й морфологічному, – що дає змогу школярам усвідомити аспекти внутрішньої форми і мотивувати значну кількість сучасних написань.

Залучення історико-лінгвістичних матеріалів сприяє розвитку пізнавальних інтересів, логічного мислення учнів, формує в них уміння аналізувати й зіставляти мовні явища, робити власні висновки й узагальнення, використовувати елементи порівняльно-історичного методу та частково – методу внутрішньої реконструкції.

Слід констатувати: якщо під час уроків педагог обмежений у можливостях здійснювати історичне коментування, то програма факультативного курсу передбачає ширші можливості для висвітлення та ілюстрації матеріалу.

Для демонстрації семантичних зміщень і змін показовою є історія становлення і розвитку праслов'янських за походженням лексем, що означають поняття, наявні в кожній мові незалежно від культурної історії нації.

Для поглиблення розуміння учнями профільної школи окремих аспектів історичної лексикології та семасіології вважаємо за доцільне ознайомити їх з основними семантичними процесами, які спричинюють мовну динаміку. При розгляді означених процесів варто застосувати такі методи: зв'язного викладу матеріалу вчителем, бесіди, спостереження й аналізу за мовними явищами, метод вправ, а також специфічні форми роботи: майстер-клас, відеоурок, телеурок, урок-дискусія, урок-прес-конференція, урок-відеоконференція, урок-презентація.

Важливим складником методичного інструментарію вчителя на факультативних заняттях з української мови є дидактичний матеріал, наочність і технічні засоби навчання.

Реалії нашого сьогодення диктують нові умови, які передбачають застосування гаджетів під час онлайн-ового навчання. Ці засоби дають змогу, попри роботу не в реальній, а у віртуальній аудиторії, повноцінно застосовувати методику етимологічного аналізу, засновану на порівняльно-історичному методі лінгвістичних досліджень. Вони унаочнюють розкриття учням поняття фонетичних законів з метою усвідомлення ними особливостей зміни звукового вигляду слова, а також найважливіших випадків виникнення чергувань голосних та приголосних звуків чи утворення морфологічних форм.

При з'ясуванні походження слова варто брати до уваги закони фонетичного розвитку мови з метою реконструкції її архетипів, застосовуючи порівняльно-історичний метод, оскільки саме він забезпечує достовірний лінгвістичний аналіз мовних явищ і унеможливує помилки народної етимології.

Вивчення історико-морфологічних процесів і явищ теж створює підґрунтя для творчої самореалізації вчителя.

Ключові слова: історичний коментар, школа, лінгводидактика, методичний інструментарій, пізнавальний інтерес, позаурочна робота, ефективність.

Liudmyla DOVBNA,

orcid.org/0000-0001-5353-3327

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;

*Associate Professor at the Department of Ukrainian Linguistics and Methodology of Teaching,
Associate Professor at the Department of Pedagogy, Theory and Methods of Primary Education
Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav
(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) ljudmila_d@ukr.net*

Tamara TOVKAYLO,

orcid.org/0000-0001-7142-3164

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;

*Associate Professor at the Department of Ukrainian Linguistics and Methodology of Teaching
Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav
(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) ljudmila_d@ukr.net*

ETHYMOLOGICAL ANALYSIS IN THE OPTIONAL COURSE OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS «HISTORICAL-LINGUISTIC COMMENTARY OF DYNAMIC PROCESSES OF THE UKRAINIAN LANGUAGE»

In Ukrainian language lessons in secondary schools there is occasional historical and linguistic commentary by teachers on certain phenomena that took place at different language levels: phonetic, lexical and morphological – which allows pupils to understand aspects of internal form and motivate a significant number of modern writings.

Involvement of historical and linguistic materials promotes the development of cognitive interests, logical thinking of pupils, forms in them the ability to analyze and compare linguistic phenomena, draw their own conclusions and generalizations, use elements of comparative-historical method and partly – the method of internal reconstruction.

It should be noted that if during the lessons the teacher is limited in the ability to make historical commentary, the program of the optional course provides more opportunities for coverage and illustration of the material.

To demonstrate semantic shifts and changes, the history of the formation and development of Proto-Slavic tokens is indicative, meaning concepts that exist in every language, regardless of the cultural history of the nation.

To deepen pupils' understanding of the profile school of certain aspects of historical lexicology and semasiology, we consider it appropriate to acquaint them with the basic semantic processes that cause language dynamics. The following methods should be used when considering these processes: coherent presentation of material by the teacher; conversations, observation and analysis of language phenomena, the method of exercises, as well as specific forms of work: master class, video lesson, TV lesson, lesson-discussion, lesson-press. conference, lesson-videoconference, lesson-presentation.

An important component of the methodological tools of the teacher in optional classes in the Ukrainian language is didactic material, visual aids and technical teaching aids.

The realities of our time dictate new conditions that involve the use of gadgets in online learning. These tools allow, despite the work not in the real, but in the virtual audience, to fully apply the method of etymological analysis, based on the comparative-historical method of linguistic research. They illustrate the pupils with the concept of phonetic laws in order to make them aware of the peculiarities of changes in the sound form of the word, as well as the most important cases of alternation of vowels and consonants or the formation of morphological forms.

In determining the origin of the word should take into account the laws of phonetic development of language in order to reconstruct its archetypes, using the comparative-historical method, because it provides a reliable linguistic analysis of linguistic phenomena and eliminates errors of folk etymology.

The study of historical and morphological processes and phenomena also creates a basis for creative self-realization of the teacher.

Key words: *historical commentary, school, language didactics, methodical tools, cognitive interest, extracurricular activities, efficiency.*

Постановка проблеми. У сучасному українському соціумі, сконсолідованому довкола воєнно-політичних викликів сьогодення, зріс запит на історичну, культурну й мовну самоідентифікацію. Народ України масово став усвідомлювати свої предковічні цінності, які нині, як ніколи, потребують збереження й активного впровадження в життя. З огляду на це особливу увагу привертає необхідність прищеплення школярам любові до рідного слова та формування в

них стійкого інтересу до розвитку й функціонування його форм.

Аналіз досліджень. Українські вчені-лінгводидакти розробили наукові основи засвоєння учнями української мови під час різних форм навчальної діяльності. Традиційно найбільше уваги вони приділили урокам. У цій царині слід виокремити вагомий внесок О. М. Біляєва, М. І. Пентилюк, Т. Г. Окуневич, К. М. Плиско, Г. І. Дідук, О. І. Мельничайко, Н. М. Остапенко,

Т. В. Симоненко, В. М. Руденко, І. М. Хом'яка, Н.Б. Голуб та інших дослідників, котрі різноаспектно висвітлили дидактичні можливості цієї форми організації навчальної діяльності дітей.

Менше уваги було приділено позаурочній роботі з української мови в школі, хоча дослідники запропонували вчительському загалу низку тем для спецкурсів і факультативів у закладах загальної середньої освіти з академічним рівнем вивчення української мови, у класах гуманітарного спрямування, у гімназіях тощо. Для учнів такого профілю методисти пропонують приблизну тематику спецкурсів: «Основи журналістики» (автор Л. І. Денисюк), «Основи журналістики» (автор В. Марущак), «Комп'ютерна лінгвістика» (автори Є. Карпіловська, М. Вінтонів, Г. Ситар), «Основи науки про мову» (автор О.В. Заболотний) тощо. Для профілю з української філології вчителів пропонують започаткувати спеціальні курси з історії української мови, літературного редагування, основ журналістики, психо- і соціолінгвістики, риторики, ділового українського мовлення тощо.

Методисти пропонують і теми для факультативів, зазвичай спрямовані на підвищення мовно-мовленнєвих компетентностей учнів, їхньої мовленнєвої вправності: «Мова як генетичний код народу» (автор В. І. Цимбалюк), «Практикум з правопису української мови» (автори С. А. Омельчук, М. В. Чаловська), «Український мовленнєвий етикет» (автор В. В. Синюта), «Лексика української мови» (автори О. П. Глазова, Ю. Б. Кузнецов), «Українська фразеологія» (автори О. П. Глазова, Ю. Б. Кузнецов), «Українська лексикографія» (автор М. Г. Степанюк), «Словотвір і морфеміка української мови» (автор М. І. Радишевська) та ін. [Федоренко].

Мета статті – окреслити дидактичні можливості етимологічних розвідок у процесі опанування учнями ЗСО факультативного курсу «Історико-лінгвістичне коментування динамічних процесів української мови».

Виклад основного матеріалу. Тематика факультативного курсу української мови в закладах загальної середньої освіти залежить перш за все від рівня підготовки учнів. Так, рівень стандарту з української мови передбачений для учнів природничо-математичного, технологічного, суспільно-гуманітарного (економічний профіль), спортивного напрямів. Учні ж історичного, правового профілів суспільно-гуманітарного напрямку, історико-філологічного профілю та профілю з іноземних мов філологічного напрямку опановують українську мову на академічному рівні.

«У класах філологічного профілю рідна мова опановується одночасно як предмет вивчення та засіб навчання, що зумовлює своєрідність побудови змісту навчання та добір відповідних форм його реалізації. Курс мови в таких класах містить розширені відомості із загального мовознавства, у ньому здійснюється послідовна реалізація принципу історизму шляхом упровадження методично та науково адаптованих, доступних для розуміння учнями етимологічних матеріалів, він супроводжується використанням завдань дослідницько-пошукового характеру, за допомогою яких формуються вміння самостійно здобувати нові знання, працювати з науковою та довідковою літературою різних жанрів. Загалом поглиблений курс вивчення української мови має стимулювати інтерес старшокласників до слова, створювати належні умови для його щонайглибшого осягнення, сприяти розвитку філологічного мислення майбутніх фахівців-мовників.

Якісною відмінністю навчання в старших класах профільної ланки є те, що учні здобувають освіту не тільки за рахунок шкільних предметів. Певну кількість навчального плану відведено на опанування спецкурсів і факультативних занять, що реалізують допрофесійну підготовку старшокласників» (Практикум, 2011: 290).

З огляду на це вважаємо за доцільне приділити увагу питанням етимології у шкільному факультативному курсі української мови «Історико-лінгвістичне коментування динамічних процесів української мови».

На уроках української мови в закладах загальної середньої освіти є на часі принагідне історико-лінгвістичне коментування вчителями окремих явищ, які мали місце на різних мовних рівнях: фонетичному, лексичному й морфологічному, – що дає змогу школярам усвідомити аспекти внутрішньої форми і мотивувати значну кількість сучасних написань.

Залучення історико-лінгвістичних матеріалів сприяє розвитку пізнавальних інтересів, логічного мислення учнів, формує в них уміння аналізувати й зіставляти мовні явища, робити власні висновки й узагальнення, використовувати елементи порівняльно-історичного методу та частково – методу внутрішньої реконструкції.

Слід констатувати: якщо під час уроків педагог обмежений у можливостях здійснювати історичне коментування, то програма факультативного курсу передбачає ширші можливості для висвітлення та ілюстрації матеріалу. Саме завдяки факультативам учитель має змогу не лише розтлумачити походження лексеми, а й висвітлити

фонетико-морфологічні процеси та її семантичну трансформацію з огляду на розвідки українських дослідників: Н.Ф. Клименко, М.П. Кочергана, О.О. Тараненка, В.М. Русанівського та ін.

Так, Н.Ф. Клименко зазначає: «Потенційні слова відповідають словотвірній нормі, але часто є аномальними з погляду норми лексичної, зокрема в тих випадках, коли похідні слова, потенційно можливі за формою, реалізовані з іншим лексичним і словотвірним значенням, напр.: *пілот і пілотка* «головний убір», а не «жінка-пілот», *електрик і електричка* «поїзд, що рухається за допомогою електроенергії», а не «жінка-електрик». Відповідність словотвірній нормі, а отже, потенційність дериватів *пілотка, електричка* на позначення особи жіночої статі доводить їхнє порівняння з такими словами, як *фін і фінка* «жінка» (і «різновид ножа»), *циган і циганка* «жінка» (і «сорт яблука»), *поляк і полька* «жінка» (і «танок», «різновид зачіски»). Інколи навіть для розрізнення моцій за значенням «особа/не-особа» мова вдається до різного написання тієї ж твірної основи, пор.: *голландка* «представниця основного населення Голландії» та *голанка* «курка голландської породи» (Клименко, 2008: 50).

Для демонстрації семантичних зміщень і змін показовою є історія становлення і розвитку праслов'янських за походженням лексем, що означають поняття, наявні в кожній мові незалежно від культурної історії нації. Згідно з підрахунками, здійсненими американським ученим М. Сводешем, упродовж 1000 років змінюють значення 14-15% слів. Прикладами українських слів основного лексичного фонду, що зазнали семантичної трансформації, можуть бути: *серце, груди, коліно, кіготь, німець, дача* тощо. Відтворимо специфіку розвитку в них похідних лексико-семантичних варіантів, які у процесі історичного розвитку мови стали основними, з огляду на слушну думку В.М. Русанівського: «Якщо ... первинне значення втрачається, слово ... в діакронічному аспекті перестає бути самим собою» (Русанівський, 1988: 4).

Так, іменник *кіготь* сягає прасл. **kogъть*, успадкованого від індоєвропейського кореня **keg-/*kek-* «гачок». У його семантичній історії провідна роль належить метафоризації, унаслідок якої на основі спільності сем 'гострий' і 'загнутий' формується значення, що з плином часу стане основним: «гострий, загнутий роговий придатак на пальцях багатьох тварин і птахів».

Слово *коліно* походить від праслов'янського **koléno* «коліно, згин; покоління, рід». Вихідним для нього є лексико-семантичний варіант «частина

від чогось цілого». Сучасне ж основне значення аналізованого іменника утворюється внаслідок низки семантичних процесів, з-поміж яких виокремлюються спеціалізація («частина від чогось цілого» → «частина роду, покоління»), метафоризація («частина роду, покоління» → «частина чогось від одного місця згину до іншого»), інтегральний семантичний елемент 'відрізок чогось (у просторі чи часі)') і метонімізація («частина чогось від одного місця згину до іншого» → «місце згину»).

Метонімічні відношення (частина → ціле) лежать також в основі формування сучасного значення іменника *серце* «найважливіший орган кровообігу», що сягає індоєвропейського кореня **krd-* «середина».

Сучасне значення слова *дача* «заміський будинок для відпочинку» сягає колишньої семми «земельна ділянка», «невелика земельна власність», що походить від давнього українського «земля, подарована князем». Первинне значення слова – «те, що надається, віддається». Воно засвідчене в похідних словах *надавання, здавання, віддавання* тощо.

У сучасній українській мові іменник *німці* має значення «нація, яка становить основне населення Німеччини». В етимологічних словниках української мови зазначається, що сучасна форма *німець* розвинулася із праслов'янської *němьсь* «чужоземець» (букв. «той, хто говорить незрозумілою мовою»), слово утворене від *němь* «який заїкається, говорить невиразно, незрозуміло, німий»; «що говорить незрозуміло, чужий, іноземець». Стародавнє *німець* утворене за допомогою суфікса із семантикою назви особи -ьць від короткого давнього українського прикметника *нѣмь* «німий, що говорить неясно». Поширення слова *німці* на народи німецького племені пояснюється лише тим, що вони приходили до слов'ян як завойовники, торговці тощо, і слов'яни не розуміли їхньої мови (Етимологічний, 2003: 99); «будь-який іноземець із Західної Європи, який не знає слов'янських наріч», «німота» (П. Білецький-Носенко).

Для поглиблення розуміння учнями профільної школи окремих аспектів історичної лексикології та семасіології вважаємо за доцільне ознайомити їх з основними семантичними процесами, які спричинюють мовну динаміку. Відповідно до вчення О.О. Тараненка, що побачило світ у монографії «Мовна семантика в її динамічних аспектах» (Тараненко, 1989), до них належать метафоризація, метонімізація, контамінація, конденсація та аналогія.

При розгляді означених процесів варто застосувати такі методи: зв'язного викладу матеріалу вчителем, бесіди, спостереження й аналізу за мовними явищами, метод вправ. Окрім них, вітчизняні методисти рекомендують використовувати нетрадиційні методи навчання української мови:

- інтерактивні технології навчання;
- інтерактивні технології колективно-групового навчання;
- інтерактивні технології ситуативного моделювання;
- інтерактивні технології опрацювання дискусійних питань;
- методи диференційованого навчання;
- методи особистісно орієнтованого навчання;
- креативні методи (Пентиліук, 2007: 89-106), а також специфічні форми роботи: майстер-клас, відеоурок, телеурок, урок-дискусія, урок-прес-конференція, урок-відеоконференція, урок-презентація.

Важливим складником методичного інструментарію вчителя на факультативних заняттях з української мови є дидактичний матеріал, наочність і технічні засоби навчання. Зокрема, аналізуючи трансформацію внутрішньої та зовнішньої форми досліджуваних на занятті слів, рекомендуємо використати такий дидактичний матеріал:

- індивідуальні карти, що містять запитання, ілюстративний матеріал і завдання;
- електронні презентації;
- інтерактивні карти.

Реалії нашого сьогодення диктують нові умови, які передбачають застосування гаджетів під час онлайн-навчання. «Для онлайн-зустрічей з учнями в режимі реального часу є Zoom, Bigbluebutton, Google Hangouts Meet, Microsoft Teams, Facebook Live, Instagram Live, WiziQ, Periscope, Skype тощо. Для передавання навчальних матеріалів можна використовувати відео з різних веб-сайтів (YouTube, Vimeo, National Geographic) чи записане власноруч на камеру смартфона або з екрана комп'ютера за допомогою різноманітних програм, зокрема, Screencast-O-Matic, Free Cam, Edpuzzle. При створенні тестів стануть у нагоді LearningApps, Kubbu, Quizlet, H5P, Vaamboozle, Crosswordlabes, Edpuzzle.

Широкий спектр цифрових інструментів (Classtime, Formative, Wizer, Testmoz, Quizalize) може бути застосований для моніторингу навчальних досягнень учнів. Забезпечувати ж зворотний зв'язок у системі «учень-учитель» доцільно за допомогою сервісів Google Form, Quizizz, Kahoot, Wordwall.

Онлайн навчання може здійснюватися на ... платформі Google Classroom, Google Sites,

Edmodo, Moodle, Google Drive або будь-якій іншій, яка буде зручною для комунікантів. Звичайну шкільну дошку замінить віртуальна біла дошка, на якій можна працювати всім класом і зберігати результати у вигляді презентації чи відео. Це можуть бути Idroo, PixiClip, Sketchlot, Stoodle, Twiddla, Classroomscreen» (Довбня, 2020: 45-46).

Ці засоби дають змогу, попри роботу не в реальній, а у віртуальній аудиторії, повноцінно застосовувати методика етимологічного аналізу, засновану на порівняльно-історичному методі лінгвістичних досліджень. Вони унаочнюють розкриття учням поняття фонетичних законів з метою усвідомлення ними особливостей зміни звукового вигляду слова, а також найважливіших випадків виникнення чергувань голосних та приголосних звуків.

При з'ясуванні походження слова варто брати до уваги закони фонетичного розвитку мови з метою реконструкції її архетипів, застосовуючи порівняльно-історичний метод, оскільки саме він забезпечує достовірний лінгвістичний аналіз мовних явищ і унеможливує помилки народної етимології.

На факультативних заняттях варто акцентувати увагу учнів на історичних чергуваннях звуків української мови та проілюструвати причини їх виникнення. Саме тому слід зосередити увагу школярів на причинах розвитку нових голосних та вторинних приголосних, коментуючи процеси збігу і злиття етимологічно різнорідних фонем у вокалічній системі та розвиток і виокремлення нових, похідних фонем у сфері консонантизму внаслідок I, II та III палаталізацій задньоязикових та взаємодії попередніх приголосних (переважно кінцевих звуків кореня) із наступним суфіксом [j], притаманним іменникам і дієсловам. Слід також звернути увагу учнів і на процеси та на їх наслідки, які зафіксовані в сучасній українській мові та в переважній більшості слов'янських. Розвиток вторинних приголосних спричинив низку чергувань у сучасній українській мові.

У процесі формування в учнів умінь і навичок, розвитку історико-лінгвістичного мислення вважаємо за доцільне запропонувати їм низку вправ на зразок: *пень – пня, кінь – коня; дім – дому, ніч – ночі; корабель – корабля, журавель – журавля, вітер – вітру, вогонь – вогню; нога – ніжка – нозі, рука – рученька – руці, муха – мушка – мусі, ходити – ходжу, носити – ноша, мастити – мащу, котити – кочу* тощо. Окрім цього, варто робити історичні екскурси при формуванні орфографічної грамотності школярів, зокрема при написанні слів, у яких відбулося спрощення в групах приго-

лосних, попри те, що у споріднених словах приго- лосні збереглися: *серце – сердечно, усний – вуста, вісник – звістка, чесний – честь*, а також у випад- ках, коли українська мова з труднощами засвою- вала запозичений [ф], замінюючи його іншими звуками чи звукосполученнями: *Степан, Текля, Тадей, хвіртка, квартира*.

Вивчення історико-морфологічних процесів і явищ теж створює підґрунтя для творчої само- реалізації вчителя. Так, висвітлюючи питання, що стосуються граматичних категорій іменника, зокрема категорії істот-неістот, доречно надати історичний коментар про причини її розвитку та унаочнити прикладом елементів парадигми слів *труп і мрець*). Під час роботи над дієсловом реко- мендуємо звернути увагу на реліктові явища дав- номинулого часу (плюсквамперфекта) (*пішов було, купила було*) та надати історико-культурологічний коментар щодо лексико-граматичної специфіки безособових дієслів (*світає, смеркає*). При ана- лізі займенникової парадигми історичний комен- тар доречний під час ілюстрування суплетивних форм непрямих відмінків особових займенників усіх родів (*я – мене, ти – тебе, він – його*). Окрім того, історичного коментування потребує питання заміни особових займенників вказівними і транс- формація давніх прийменників *вън, кън, сън* із їх подальшим впливом на форму вказівних займен- ників 3-ї особи, а також зміщення морфемних меж. Можуть бути яскраво проілюстровані від- мінності морфологічної парадигми числівників *один – чотири і п'ять – десять*, трансформація форми числівника сорок та утворення числівників *одинадцять – дев'ятнадцять*.

Ефективність та результативність взаємодії вчителя та учнів на факультативних занят- тях зумовлюється застосуванням методичним інструментарієм, з-поміж якого виокремлюємо такі види роботи: аналіз статей з етимологічних словників, укладання етимологічного словничка за матеріалами вітчизняних художніх творів, роз- гадування етимологічного кросворду, власна ети- мологізація українських слів, у т. ч. – окремих топонімів та антропонімів; з'ясування генетич- ного зв'язку слів (*інтелігент – інтелект, пенсне – пенсія*) тощо.

Висновки. Окреслюючи дидактичні мож- ливості етимологічних розвідок у процесі опа-

нування учнями ЗЗСО факультативного курсу «Історико-лінгвістичне коментування динамічних процесів української мови», зауважимо, що:

– під час уроків учитель не має змоги при- ділити належну увагу питанням історико-лінг- вістичного коментування, тому саме робота на факультативних заняттях покликана реалізувати ідею ретроспективних екскурсів, спрямованих на формування вмінь і навичок школярів інтерпрету- вати мовні явища у процесі їхнього історичного розвитку на фонетичному, лексичному та част- ково морфологічному рівнях;

– при з'ясуванні походження слова варто брати до уваги закони фонетичного розвитку мови з метою реконструкції її архетипів, застосовуючи порівняльно-історичний метод, оскільки саме він забезпечує достовірний лінгвістичний аналіз мовних явищ і унеможливорює помилки народної етимології;

– на факультативних заняттях варто акценту- вати увагу учнів на історичних чергуваннях зву- ків української мови та проілюструвати причини їх виникнення;

– описані у статті підходи сприяють розвиткові логічного мислення школярів, формуванню в них пізнавальних інтересів, стимулюють робити власні висновки й узагальнення, засновані на застосу- ванні елементів порівняльно-історичного методу;

– у процесі взаємодії вчителя та учнів резуль- тативними є такі дидактичні методи: зв'язного викладу матеріалу вчителем, бесіди, спостере- ження й аналізу за мовними явищами, метод вправ, – а також специфічні форми роботи: майстер-клас, відеоурок, телеурок, урок-дискусія, урок-прес-конференція, урок-відеоконференція, урок-презентація – та види роботи: аналіз статей з етимологічних словників, укладання етимологіч- ного словничка за матеріалами вітчизняних худож- ніх творів, розгадування етимологічного крос- ворду, власна етимологізація українських слів;

– з огляду на реальні події сьогодення значна увага має бути приділена описаним вище аспек- там дистанційного навчання;

– з метою поглиблення компетентностей учнів, у т. ч. і з профільної школи (академічний рівень), їх доцільно ознайомити з основними семантичними процесами, які спричинюють мовну динаміку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аркушин Г.Л. На заняттях мовного гуртка. *Українська мова і література в школі*. 1986. № 4. С. 62–65.
2. Бакум З.П. Реалізація сучасних підходів навчання на етапі поглиблення та систематизації знань із фонетики української мови. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 4. С. 16–20.
3. Біляєв О.М. Вправи в навчанні мови. *Українська мова і література в школі*. 2004. № 6 (39). С. 2–5.

4. Біляєв О.М. Лабораторія навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. 2001. № 6 (17). С. 52–53.
5. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови. Київ: Генеза, 2005. 180 с.
6. Голуб Н.Б. Методичні рекомендації щодо навчання української мови в умовах компетентнісного підходу. *Дивослово*. 2013. № 9. С. 2–7.
7. Довбня Л.Е., Довбня П.І. Специфіка навчального процесу в умовах пандемії COVID-19. *Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути [зб. наук. пр.]: матеріали III міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Київ, 15 квітня 2020 р.)*. Київ, 2020. С. 43–47.
8. Довбня Л.Е., Товкайло Т.І. Українська мова за професійним спрямуванням: навчальний посібник. Видання третє, доповнене. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2014. 177 с.
9. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
10. Етимологічний словник української мови / за ред. О.С. Мельничука. Т. 4. Київ: Наукова думка, 2003. 368 с.
11. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2008. 336 с.
12. Остапенко Н.М., Симоненко Т.В., Руденко В.М. Технологія сучасного уроку з української мови : навч. посібник. Київ: ВЦ «Академія», 2011. 248 с.
13. Пентиліук М., Окуневич Т.Г. Методика навчання української мови у таблицях і схемах: навч. посіб. Київ: Ленвіт, 2006. 134 с.
14. Пентиліук М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. Харків: Вид. група «Основа», 2007. 176 с.
15. Плиско К. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. Харків: ХДПУ, 2001. 115 с.
16. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс / за ред. М.І. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 2011. 366 с.
17. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ: Наукова думка, 1988. 240 с.
18. Тараненко А.А. Языковая семантика в ее динамических аспектах (Основные семантические процессы). Київ: Наукова думка, 1989. 254 с.
19. Товкайло Т.І., Довбня Л.Е. Методичні рекомендації до вивчення курсу «Сучасна українська літературна мова. Фонетика (з історичним коментарем)». Переяслав-Хмельницький: Б. в., 1995. 15 с.
20. Федоренко В.Л. Програми спеціальних та факультативних курсів з української мови. URL: <https://nadoest.com/programi-specialnih-ta-fakuletativnih-kursiv-i-gurtkiv-z-ukra>
21. Хом'як І.М. Наукові основи навчання орфографії в середній школі. Рівне: ППФ «Волинські береги», 1998. 228 с.

REFERENCES

1. Arkushyn H.L. Na zaniattiakh movnoho hurtka [In language classes]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. 1986. № 4. S. 62–65 [in Ukrainian].
2. Bakum Z.P. Realizatsiia suchasnykh pidkhodiv navchannia na etapi pohlyblennia ta systematyzatsii znan iz fonetyky ukrainskoi movy [Implementation of modern approaches to learning at the stage of deepening and systematization of knowledge of the phonetics of the Ukrainian language]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. 2008. № 4. S.16–20 [in Ukrainian].
3. Biliaiev O.M. Vpravy v navchanni movy [Exercises in language learning]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. 2004. № 6 (39). S. 2–5 [in Ukrainian].
4. Biliaiev O.M. Laboratoriia navchannia ukrainskoi movy [Laboratory of Ukrainian language teaching]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. 2001. № 6 (17). S. 52–53 [in Ukrainian].
5. Biliaiev O.M. Lnhvodydakyta ridnoi movy [Linguistic didactics of the native language]. Kyiv: Heneza, 2005. 180 s. [in Ukrainian].
6. Holub N.B. Metodychni rekomendatsii shchodo navchannia ukrainskoi movy v umovakh kompetentnisnogo pidkhodu [Methodical recommendations for learning the Ukrainian language in terms of the competence approach]. *Dyvoslovo*. 2013. № 9. S. 2–7 [in Ukrainian].
7. Dovbnia L.E., Dovbnia P.I. Spetsyfika navchalnoho protsesu v umovakh pandemii COVID-19 [The specifics of the educational process in a pandemic COVID-19]. *Suchasni vyklyky i aktualni problemy nauky, osvity ta vyrobnytstva: mizhhaluzevi dysputy [zb. nauk. pr.]: materialy III mizhnarodnoi nauково-praktychnoi internet-konferentsii (Kyiv, 15 kvitnia 2020 r.)*. Kyiv, 2020. S. 43–47 [in Ukrainian].
8. Dovbnia L.E., Tovkailo T.I. Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam [Ukrainian language for professional purposes]: navchalnyi posibnyk. Vydannia tretie, dopovnene. Pereiaslav-Khmelnitskyi: FOP Lukashevych O.M., 2014. 177 s. [in Ukrainian].
9. Entsiklopedychnyi slovnyk symboliv kultury Ukrainy [Encyclopedic dictionary of symbols of culture of Ukraine] / za zah. red. V.P. Kotsura, O.I. Potapenka, V.V. Kuibidy. 5-e vyd. Korsun-Shevchenkivskyi: FOP Havryshenko V.M., 2015. 912 s. [in Ukrainian].
10. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language] / za red. O.S. Melnychuka. T. 4. Kyiv: Naukova dumka, 2003. 368 s. [in Ukrainian].
11. Klymenko N. F., Karpilovska Ye. A., Kysliuk L.P. Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrainskomu leksykoni [Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon]: Monohrafiia. Kyiv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho, 2008. 336 s. [in Ukrainian].

12. Ostapenko N.M., Symonenko T.V., Rudenko V.M. Tekhnolohiia suchasnoho uroku z ukrainskoi movy [Technology of a modern lesson in the Ukrainian language]: navch. posibnyk. Kyiv: VTs «Akademiia», 2011. 248 s. [in Ukrainian].
13. Pentyliuk M., Okunevych T.H. Metodyka navchannia ukrainskoi movy u tablytsiakh i skhemakh [Methods of teaching the Ukrainian language in tables and diagrams]: navch. posib. Kyiv: Lenvit, 2006. 134 s. [in Ukrainian].
14. Pentyliuk M. I., Okunevych T. H. Suchasnyi urok ukrainskoi movy [Modern lesson of the Ukrainian language]. Kharkiv: Vyd. hrupa «Osnova», 2007. 176 s. [in Ukrainian].
15. Plysko K. Teoriia i metodyka navchannia ukrainskoi movy v serednii shkoli [Theory and methods of teaching the Ukrainian language in secondary school]. Kharkiv: KhDPU, 2001. 115 s. [in Ukrainian].
16. Praktykum z metodyky navchannia ukrainskoi movy v zahalnoosvitnikh zakladakh: modulnyi kurs [Workshop on methods of teaching the Ukrainian language in secondary schools: a modular course] / za red. M.I. Pentyliuk. Kyiv: Lenvit, 2011. 366 s. [in Ukrainian].
17. Rusanivskiy V.M. Struktura leksychnoi i hramatychnoi semantyky [The structure of lexical and grammatical semantics]. Kyiv: Naukova dumka, 1988. 240 s. [in Ukrainian].
18. Taranenko A.A. Yazykovaya semantika v eyo dinamicheskikh aspektah (Osnovnyie semanticheskie protsessyi) [Linguistic semantics in its dynamic aspects (Basic semantic processes)]. Kyiv: Naukova dumka, 1989. 254 s. [in Russian].
19. Tovkailo T.I., Dovbnia L.E. Metodychni rekomendatsii do vyvchennia kursu «Suchasna ukrainska literaturna mova. Fonetyka (z istorychnym komentarem)» [Methodical recommendations for studying the course «Modern Ukrainian literary language. Phonetics (with historical commentary)»]. Pereiaslav-Khmelnitskyi: B. v., 1995. 15 s. [in Ukrainian].
20. Fedorenko V.L. Prohramy spetsialnykh ta fakultatyvnykh kursiv z ukrainskoi movy [Programs of special and optional courses in the Ukrainian language]. URL: <https://nadoest.com/programi-specialenih-ta-fakuletativnih-kursiv-i-gurtkiv-z-ukra> [in Ukrainian].
21. Khomiak I.M. Naukovi osnovy navchannia orfohrafii v serednii shkoli [Scientific bases of teaching spelling in secondary school]. Rivne: PPF «Volynski oberehy», 1998. 228 s. [in Ukrainian].